

ΑΡΧΕΙΟΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ 5. (1925) ΤΕΥΧΟΣ Γ'. ΙΟΥΛΙΟΣ—ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1925

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

ΥΠΟ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Π. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Ὁ φοβερός πόλεμος, ἡ μεταπολεμικὴ δυστυχία, ἡ ἀνεργία, ἡ διὰ κλειστοῦς μεγάλῃ δυσκολίᾳ ἐξουρίσεως πόρων ζωῆς καὶ ἡ ἐκ τούτου ἀναπότρεπτος ἀνάγκη μεταναστεύσεως εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἢ ἐκ τῆς ὑπαίθρου χώρας πρὸς τὰς πόλεις, ἔλα αὐτὰ ἀνεμόχλευσαν, ἢ μᾶλλον παρουσίασαν ὑπὸ ἐντελῶς νέαν μορφήν τὸ παλαιὸν σπουδαῖον ζήτημα, τὸ «πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ» εἶτε διότι αὐτὴ αἰτιῶν ἡ ὑφισταμένη κατάστασις θεωρεῖται ἀπὸ λόγους γενικῶς κοινωνικῆς δυσπραγίας ὡς «ὑπερπληθυσμός», εἶτε διότι τὰ κράτη κινδυνεύουν ἕνεκα τῆς ἐλαττώσεως τοῦ πληθυσμοῦ των, αἰτία τῆς ὁποίας εἶπε ὅτι ὁ πόλεμος μόνον, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ πολὺ προηγουμένως ἀρξαμένη ἐκατάχτετος ἐλάττωσις τῆς γονιμότητος εἰς ἕλα σχεδὸν τὰ κράτη.

Ὁ «πληθυσμός» δὲν εἶναι τὸ ἀμετάβλητον. Ἡ γονιμότης καὶ ἡ θνησιμότης, οἱ κύριοι παράγοντες τῆς «κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ», παριστοῦν τὸν ἀέναον κύκλον τῆς ἀνεκλλαγῆς τοῦ πληθυσμοῦ, διὰ τῶν ὁποίων οὗτος γίνεται, ἀποθνήσκει καὶ πάλιν γίνεται, καὶ μᾶς δεικνύουν τὸν βαθμὸν τῆς ζωτικότητος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἑνὸς ἔθνους ἐν τῷ μέτρῳ τῆς αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ συνεπῶς καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων τῆς Ἑθνικῆς Οἰκονομίας. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ἡ μεγάλη σημασία τῆς ἐρεῦνης τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ τοῦ πηθυσμοῦ αὐτοῦ, ἐκτὸς τῆς οἰκονομικῆς τῶν ἀξίας, ἀποτελοῦν τὴν βίαν τῆς πνευματικῆς, ψυχικῆς, φυσικῆς καὶ στρατιωτικῆς δυνάμεως ἑνὸς ἔθνους.

Ἡ πάλιν τοῦ πολιτισμοῦ ἐναντίον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπέφερε κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα μίαν καταπληκτικὴν ἐλάττωσιν τῆς θνησιμότητος, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἔργον κυρίως τῆς Ἰγυεινῆς. Δυστυχῶς ὁμως μᾶς παρουσίασε ταυτόχρονως καὶ μίαν ἀκατασχέτως ἐλαττουμένην γονιμότητα. Πόσον δὲ τοῦτο εἶνε σοβαρὸν ἔννοομεν ἐκ τοῦ γεγονότος ἔτι εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς θνησιμότητος τίθεται, ἕατ-
Καλιτσωνάκι «Ἀρχεῖον» Τόμ. 5 (1925) Γ'

τον ή βράδειον, υπό τής φύσεως έν θριον, πέραν τοῦ ἐπίου δέν εἶνε δυνατόν νά ἐλαττωθῆ πλέον αὐτή παρ' ὄλας τās προσπαθείας μας, ἐνῶ ή γονιμότης φυσιολογικῶς θά ἡδύνατο νά φθάσῃ καί μέχρις 100 γεννήσεων ἐπί 100 κατοίκων (σήμερον ὁ μέγιστος ἀριθμός γονιμότητος φθάνει μόνον 47—50^ο, ὡς π. χ. ἐν Ρωσίᾳ).

Τὸ φαινόμενον ἐλαττώσεως τής γονιμότητος, παρατηρούμενον εἰς ἔλα σχεδόν τὰ πεπολιτισμένα κράτη, ἀποτελεῖ νέαν περίεσον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν, ἐν τῇ ὁποίᾳ πολλοί κοινωνιολόγοι εἰεῖδον «τὴν ἀρχὴν τοῦ τέλους» πολλῶν ἐθνῶν. Δυστυχῶς δέν εἶνε τοῦ παρόντος νά ἐπεκταθῶμεν εἰς λεπτομερειακὴν ἔρευναν τῶν αἰτίων τοῦ φαινομένου τούτου· περιερίζομενοι διὰ τὸν σκοπὸν τής παρούσης μελέτης μας εἰς γενικὰς μόνον γραμμὰς.

Πάντοτε ὑπῆρξεν, ὡς γνωρίζομεν, προσπάθεια — ἐπιτυχῶς ἢ ἀνεπιτυχῶς — ἀποκτήσεως ὀλιγωτέρων τέκνων, ἀλλ' ὄχι ὅπως σήμερον.

Εἰς προηγουμένας γενεάς, τās γεννήσεις ἐρρῦθμιζεν ἀφ' ἐνός ἢ μοιρολατρεία, ἣτις δέν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψει τās συνεπείας τής αὐξήσεως τής οἰκογενείας διὰ πολλῶν τέκνων, καί ἀφ' ἐτέρου ἢ θρησκευτικὴ ἀντίληψις, ἣ ὁποία ἐπαίρειτο τὸ πᾶν εἰς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ. Σήμερον, ἔσῳ καί ἀν ἀληθείᾳ, διὰ τὰ αἰτία τής ἐλαττώσεως τής γονιμότητος εἶνε οἰκονομικῆς φύσεως, ἐν τούτοις πάντοτε ὑπάρχουν ὀπισθεν αὐτῶν ψυχολογικοὶ λόγοι, εἰς τίνες ρυθμιζομεν τὸ πᾶν. Ὁ ψυχολογικὸς φῶδος ἀφ' ἐνός, πρὸ τοῦ ἀγνώστου, τοῦ μέλλοντος, ἀπορρέων ἐκ τής ἀκαταμαχῆτου ἐπιθυμίας καί ἀενάου προσπάθειας ἐκάστου ἀτόμου ὅπως σταθεροποιήσῃ καί βελτιώσῃ τὴν ἀποκτηθεῖσαν οἰκονομικὴν καί κοινωνικὴν του θέσιν, καί ἀφ' ἐτέρου ὁ προσωπικὸς ἐγωϊσμός καί ὁ τוניσμός τῶν δικαιωμάτων τοῦ «ἐγῶ» καί ἡ ἔλλειψις θελήσεως πρὸς ἀνάληψιν καθηκόντων καί βραδῶν — ὄλα αὐτὰ δέν ἀφίνουν τὸν ἄνδρα καί τὴν γυναῖκα νά ἐπιμήσουν ἡλικῶς τὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν καί ἐλαττώνουν τὴν θέλησιν πρὸς τεκνοποιεῖν. Τοῦτο βλέπομεν καί ἐκ τής ἐξετάσεως τῶν γάμων : ἡ ἐλάττωσις τής γονιμότητος δέν προήλθεν ἀπὸ ἐλάττωσιν τῶν γάμων, καθότι ἡ καμπύλη τούτων δέν ἐκλίνει πρὸς τὰ κάτω σχεδόν οὐδ' αἰμοῦ. Μόνον ἠσχισαν ἢ ρύθμισις, ἢ ἐπιβράδυνσις καί ὑποταγὴ αὐτῶν εἰς ἕνα νόμον περιστάσεως, καί ἢ μὴ συσχέτησις τῶν πλέον μὲ τὴν τεκνοποιεῖν, ἣτις ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε ὡς ἀναπόσπαστος, ἀν μὴ ὡς ὁ κυριώτερος σκοπὸς τοῦ γάμου. Τοῦτο δὲ ἐπέφερε τὴν κατάπτωσιν τής ἠθικῆς ἐννοίας τής οἰκογενείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ δέν ὀφίσταται πλέον ἡ θέλησις καί τὸ συναίσθημα τής εὐθύνης διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους καί τής Φυλῆς.

Ἐκτὸς τῶν ἄλλων λόγων, διὰ τοὺς ὁποίους τὸ φαινόμενον τής ἐλαττώσεως τής γονιμότητος ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν ἐπιστημόνων καί

ἐπισήμων, οφείλομεν νὰ ἐξάρωμεν ἕως ἰδιαίτερος καὶ ἓνα ἄλλον σκεπτότατον κίνδυνον. ὅτι ἐπιφέρει καὶ μίαν ποιοτικὴν χειροτέρευσιν τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ. ἐπειδὴ εἶνε ἀνεύθυνος ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς εἰς τὰ διαφόρα κοινωνικὰ στρώματα. Ὅλοι γνωρίζομεν, ὅτι τὰ πλέον ἐπιλεκτα καὶ ἀνερχόμενα εἰς ὑψηλὰς κοινωνικὰς βαθμίδας ἄτομα ἔχουν μικρὰν γονιμότητα καὶ — τὸ χερίστον — νυμφεύονται καὶ τεκνοποιοῦν εἰς μεγάλην ἡλικίαν. Τοῦτο γνωρίζομεν ἐκ διεφθέρων στατιστικῶν καὶ εἰδικῶς ἀπὸ μίαν κλασικὴν μελέτην τοῦ S. R. Steinmetz ¹). Τὸ γεγονός δὲ ὅτι οἱ ἐπιλεκτοὶ ἔνεκα κοινωνικῶν καὶ ἄλλων αἰτιῶν (μακρὰ διαρκεία τῶν σπουδῶν βιοπάλη, ζήναιος, καὶ μακροχρόνιος προσπάθεια ἀποκτήσεως περιβλέπτου κοινωνικῆς θέσεως κτλ.) νυμφεύονται εἰς μεγάλην ἡλικίαν, ἔχει ὡς συνέπειαν, ὅτι ἡ λεγομένη «διαρκεία γενεᾶς» («Generationsdauer») ἀποβίνει μικροτέρα. Γνωρίζομεν δὲ, ἰδίᾳ ἐκ μελετῶν τοῦ Fr. Lenz, ὅτι ἀριθμὸς τέκνων ὀλίγων τι μικρότερος καὶ διαρκεία γενεᾶς ὀλίγον μικροτέρα ἔχει μίαν κοινωνικὴν τάξιν ταχύτερον παρ' ὅ,τι θὰ ἐφ'ανταζόμεθα εἰς ὁμοιοδρόμησιν. Ὅπως ὑπελόγισεν ὁ Lenz, ὅτι, ἐὰν ἀναπαράγεται μία τάξις μὲ τρία τέκνα καὶ διαρκεῖται γενεᾶς 33 ἔτη, καὶ μία ἄλλη τάξις μὲ τέσσαρα τέκνα καὶ διάρκειαν γενεᾶς 25 ἔτη, ἡ ἀρχικῶς ἰδίᾳ ἄνας λογία θὰ γίνῃ μετὰ 100 ἔτη ἕως 17,5:82,5 καὶ μετὰ 300 ἔτη ἕως 0,9:99,1.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ γεγονός εἶνε, ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ ἑνὸς φανερομένου γενικευθέντος, ἀσυγκρατήτου εἰς τοιοῦτον ἐαθμόν, ὥστε ἐν διαστήματι ὀλίγων ἀκόμη δεκατηριῶν ἢ διατήρησις τοῦ κλιτισμοῦ, τῆς Κοινωνίας, τοῦ Ἔθνους, θὰ εἶνε ἐξηρητημένα ἀπὸ τὴν βούλησιν ἐκάστου ζεύγους χωριστά. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἐνστικτικὸς πλέον τάσις τοῦ λαοῦ πρὸς ρύθμισιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τέκνων εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀναχαιτισθῇ μὲ ὅσα κρατικὰ μέτρα καὶ ἂν δοκιμάσωμεν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης εἶχε δίκαιον ὁ καθηγητὴς τῆς Κοινωνικῆς Ὑγιεινῆς A. Grotjahn, ἔταν, πρὸ πολλῶν ἀκόμη ἐτῶν, ἐτόνιζεν, ὅτι καὶ ἡ λύσις τοῦ ὅλου προβλήματος δεν ἔγινεταί πλέον ἐν τῇ ἀρνητικῇ του μορφῇ ὡς καταπολέμησις τῆς ἐλαττώσεως τῶν γεννήσεων, ἀλλ' ἀπευθείας ἐν τῇ θετικῇ δράσει ὡς λογικῇ ρύθμισις τούτων.

Ἄλλωστε, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς Κοινωνικῆς Ὑγιεινῆς δὲν εἶνε ἐπάναγκος νὰ λείψῃ ἡ ρύθμισις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τέκνων. Ἄρκει μόνον αἰθὴ νὰ μὴ φθάσῃ μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ μὴ ἀποδίδῃ πλέον πᾶρσις εἰς πληθυσμὸν. Καὶ γεννάται τὸ ἐρώτημα: ποῦτον εἶνε τὸ κα-

1. S. R. Steinmetz. «Der Nachwuchs der Begabten». Zeitschrift für Sozialwiss., 1904. Heft 1.

τώτατον ὄριον ἀριθμοῦ τέκνων ἐν ἐκάστη οἰκογενεῖα, ὅπερ θ' ἀποτρέφῃ ἐκ τοῦ Ἔθνους τὸν κίνδυνον τῆς στασιμότητος ἢ ἐλαττώσεως τοῦ πληθυσμοῦ.

Τὸ σύστημα τῶν δύο τέκνων ἤρχισε νὰ θεωρητῆται, ἰδίᾳ παρὰ τῶν ἀσθῶν, ὡς κανονικόν, ἐπὶ τῇ Ἰβῆρ, ὅτι καὶ διὰ τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὸ μέλλον αὐτῶν τὰ πάντα εἶνε εὐκολον νὰ ἐξασφαλισθοῦν, καὶ ὁ πληθυσμὸς δύναται ν' αὐξήσῃ ἀσφαλῶς. Οὐδὲν ὁμοῦς τούτου ἀπατηλότερον. Πάντας γνωρίζομεν, πόσῳ τὸ σύστημα τοῦτο ἐδίδαξε τὴν Γαλλίαν, ὅπου κυρίως ἀνεφάνη καὶ ἐπακράτησε, καὶ τί καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα θὰ ἤδύνατο νὰ ἔχῃ ἀκόμη. Ἐπειτα γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς κλισιακὰς μελέτας τοῦ Pontius Fahlbeck ¹⁾, τί μέλλον ἐπιφυλάττεται εἰς τὸ Ἔθνος, ὅπου τὸ σύστημα τῶν δύο τέκνων ἤθελεν ἐξελκωθῆ γενικῶς. Ὁ Fahlbeck, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὑπελόγησεν, ὅτι «καὶ ὑπὸ τὴν οὐτοπιστικὴν προϋπόθεσιν, ὅτι 88 ο)ο τῶν ἐν ἡλικίᾳ γονιμότητος γυναικῶν θὰ ἦσαν ὑπεκδρευμένα, θὰ εἴχομεν, μὲ τὸ σύστημα τῶν δύο τέκνων, ἐτησίως μίαν ἐλάττωσιν περιῖπου 9 ἐπὶ τοῖς 1000 τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὅποιος τοιοῦτοτρόπως—ἐὰν ἐξηκολούθη ἡ ἰδίᾳ κατάστασις—θὰ ἤλαττοῦτο μετὰ 77 ἔτη κατὰ τὸ ἡμῶν». Τέλος θὰ ἤδύνατό τις νὰ σκεφθῆ ὅτι θὰ ἤρχουν τρία τέκνα κατὰ μέσον ὄρον ἐν ἐκάστη οἰκογενεῖα. Ἐν τούτοις, καὶ ταῦτα δὲν ἀρκοῦν, διότι θὰ ἔοιδον στατιστικῶς ἀριθμὸν γονιμότητος μόνον 16 ζῶντας γεννηθέντας ἐπὶ 100 κατοίκων. Τοῦτο ὁμοῦς εἶνε ἀνεπαρκές, δεδομένου ὅτι, καθὼς ὑπελόγησεν ὁ Fr. Oth ²⁾ ὑπὸ τοῦς καλλιτέρους ὄρους θνησιμότητος εἰς πληθυσμὸς μόνις διατηρεῖται μὲ γονιμότητα 17 ἐπὶ τοῖς 1000, καὶ δὴ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τοιαύτης σμικρᾶς θνησιμότητος τῶν βρεφῶν καὶ παιδῶν, οἱ μόνον εἰς ὀλίγα πεπολιτισμένα Κράτη παρατηρεῖται. Μόνον δὲ ὁ ἀριθμὸς γονιμότητος 20 ἐπὶ τοῖς 1000 θὰ ἤδύνατο νὰ θεωρηθῆ δι' ἑὶ πεπολιτισμένον Κράτος ὡς τὸ ὄριον ἐκεῖνο, κάτω τοῦ ὁποῦ δὲν πρέπει νὰ κατέλθουν αἱ γέννησις. Εἰς τὰ ἰδία συμπεράσματα κατέληξεν καὶ ὁ Grassl ³⁾ καὶ Schlossmann ⁴⁾, οἵτινες ἐξήγαγον τὸ ζήτημα τοῦτο κατ' ἄλλον τρόπον.

Οὐτοπιστικὰ εἶνε ὅλα σχεδὸν τὰ μέτρα (οἰκονομικῆς κυρίως ἐνισχύσεως), ἀτινα προϋτάθησιν διὰ τὴν καταπολέμησιν τῆς ἐλαττώσεως τῆς γονιμότητος, καθότι ἡ αἰτία τοῦ κκεοῦ, ὡς εἴπομεν, δὲν εἶνε μόνον οἰκονομικῆς φύσεως. Οὐδὲν θὰ κατορθωθῆ μὲ τὰ διάφορα μέτρα, ὅσα ρι-

1. Pontius Fahlbeck «La noblesse de Suède»

2. Fr. Oth: «Inductives und Geductives zum Bevölkerungsproblem»
Gonrad's Jahrbücher, 1912 τόμος 43.

3. Grassl: «Das zeitliche Geburtsoptimum». Soziale Med. und Hygiene
1907.

4. Schlossmann: βλ. Deutsche mediz. Wochenschrift 1922 No 28.

ζικά καὶ ἀν εἶνε, ἀνευ τῆς ἐσωτερικῆς καταπολεμήσεως», ἀνευ τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς νοοτροπίας καὶ ψυχολογίας τοῦ λαοῦ, ἀνευ τῆς ἐνωτέρας ἠθικῆς ἀνατροφῆς, αὐταπαρνήσεως καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν οἰκογένειαν, τὰ τέκνα καὶ τὴν Πιπρίδα, καὶ δὲ περισσότερον σήμερον εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ ὀλισμοῦ, τοῦ ὑπερτάτου ἀτομικισμοῦ καὶ τῆς μεταπολεμικῆς ἐκλύσεως τῶν ἠθῶν.

Εὐτυχῶς ὁμως, εἰτι ὑπάρχει ἄλλος τρόπος θεραπείας ἢ μᾶλλον ἰσορροπίσεως τοῦ κακοῦ: τὸ ἄραρος τοῦ ὄλου ζητήματος μετατοπίζεται καὶ παρουσιάζεται ὑπὸ νέων ἀντελῶς μορφῆν, εὐθὺς ὡς τὸ ἐξετάσωμεν ὡς ἀποτέλεσμα πλείον τοῦ ἰσολογισμοῦ μεταξὺ γονιμότητος καὶ θνησιμότητος. Καὶ μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ κατανοήσωμεν τὴν ὀφίστην σημασίαν τῶν λόγων τοῦ διασώμου L. Brentano, ὅστις εἶπε καί ποτε: «μόνον ἐν μέσσοις ὑπάρχει, ὅπερ θὰ ἡδύνατο ν' ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον τῆς καταστροφῆς τοῦ ἔθνισμοῦ τῶν σημερινῶν καπολιτισμένων λαῶν: μίαν εἰκονομικὴν πολιτικὴν, ἣτις ἔχει καὶ μὲ μικρὰν ἀκρόμην γονιμότητα διὰ τῆς εἰς τὸ κατώτατον ἀνθρωπίνως δυνατὸν σημειῶν ἀλαττώσεως τῆς θνησιμότητος εἰς περίσσειμα γεννήσεων μεγαλύτερον ἐκείνου, ὅπερ παρατηρεῖται εἰς λαοὺς μὲ μεγάλην γονιμότητα καὶ μεγάλην θνησιμότητα». Τὸ παράδειγμα τῆς Ἀγγλίας διὰ τὸ πρῶτον, καὶ τῆς Ρωσίας διὰ τὸ δεύτερον, μᾶς πιστοποιοῦν τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων τούτων. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐξεφράσθη καὶ ὁ διάσῳμος G. Schmoller, εἰπὼν εἰ «ἀπὸ τῆς ἀπέψεως τόσῳ τοῦ ἀτέμου, ὅσῳ καὶ τῆς ὀλιότητος, διακαιοτέρων πρὸ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, προτιμώτερον καὶ ὀρθώτερον εἶνε νὰ γεννῶνται ὀλιγώτερα τέκνα, διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν ὀπείων καὶ τὴν διαίτησιν ἐν τῇ ζεῇ νὰ καταβάλλωνται περισσότεραι φροντίδας καὶ ὀλικὰ μέσα, παρά νὰ γεννῶνται πολλὰ τέκνα, μὲ μόνον τὸν προορισμὸν ν' ἀποθάνουσιν ἀμέσως». —

Ἄπὸ γενικῆς ἀπέψεως ἐξεταζομένη ἡ νέα θέσις τοῦ προβλήματος — μικρὰ γονιμότης καὶ σμικρωτάτη, κατὰ τὸ ἀνθρωπίνως δυνατόν, θνησιμότης — εἰν δυνατόν ἐθελοῦς νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ λύσις ἐκείνη, ἡ ὀποία θὰ ἡδύνατο νὰ κρατήσῃ τὸν πληθυσμὸν διαρκῶς ἐν αὐξήσει. Τοῦτο ἄλλως τε θὰ ἀντέβαινε καὶ εἰς τὰ εἰδάγματα τῆς Στατιστικῆς, ἀν ἡθέλωμεν ὀπολογισθῆναι, ἕως ποῦ δύναται νὰ φθάσῃ ἡ λεγομένη «ἰδεώδης θνησιμότης» («ideelle Sterblichkeit») ἐπὶ λαδὴ ὁ σχετικὸς ἀριθμὸς θνησιμότητος, ὁ ἀνταποκρινόμενος εἰς πληθυσμὸν ἐν στασίμῳ καταστάσει, καὶ περὶ τῆς ὀποίας εἰν δυνατόν νὰ δυστυχῶς νὰ ὀμιλήσωμεν ἐνταῦθα ἐκτενῶς. Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει, τὰ παραδείγματα Κρατῶν προηγουμένων — Ἀγγλίς, Σουηδία, Νορβηγία, Ὀλλανδία —, εἰτινα αὐξάνονται κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, μᾶς δεικνύουσιν, ὅτι ἡ λύσις αὐτὴ εἶνε πρὸς τὸ παρὸν ἡ μόνη ὀρθή.

Ἄλλ' ἂς ἴδωμεν ἤδη πῶς παρουσιάζεται τὸ «πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ» παρ' ἡμῖν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἂς ἐξετάσωμεν, ἂν ἔχωμεν «ὑπερπληθυσμὸν» πραγματικὸν ἢ τεχνικόν. Καὶ τοῦτο, εἰδότες, ἐκτὸς τῶν ἄλλων λόγων, πρὸ πάντων τὸ προσφυγικὸν ζήτημα ἐπιμειούργησεν ἐν τῇ «κινήσει τοῦ πληθυσμοῦ» ἐντελῶς νέας συνθήκας, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ἰσορροπίαν τῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ ἡλικίας καὶ γένος.

Τὰ παρουσιαζόμενα παρ' ἡμῖν σχετικὰ προβλήματα εἶνε τόσῳ σπουδαία, τόσῳ ζωτικὰ διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ περαιτέρω ἐθνικοῦ μας βίου, συνάμα ἔμως καὶ τόσῳ πολυπλοκά, ὥστε θὰ ἔπρεπε ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες νὰ συμβάλουν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν, καὶ δηλοῦχι μόνον ἀπὸ δημογραφικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ παραγωγικοὺς ὁρους τῆς πατρίδος μας, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι μία χώρα δὲν δύναται νὰ ἔχη παρὰ πληθυσμὸν ἀνάλογον πρὸς τὴν παραγωγικὴν τῆς δύναμιν. Σχετικὴν ἀξίαν λόγου μελέτην ἐπιμείψουσεν ὁ κ. Κορώνης ¹⁾, τὴν ὅποιαν ἔχομεν ὑπ' ὄψει ἐν τοῖς κατωτέρω.

Προκαταβολικῶς ἂς σημειώσωμεν, ὅτι ἡ πατρίς μας εἶνε ἀπὸ τὰς μᾶλλον βρεφοτρόφους χώρας, καίτοι δὲν φθάνομεν εἰς τοῦτο τοὺς ἄλλους Βαλκανικοὺς Λαοὺς.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἀνέρχεται εἰς 5.000.000 κατοίκων, μὲ ἀναλογίαν 42,5 κατοίκων κατὰ □ χιλιόμετρον, καὶ εἰδικώτερον 45 κατοίκων ἐν Πιλαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ 40 διὰ τὴν Νέαν Ἑλλάδα. Τὸν πληθυσμὸν τοῦτον θὰ ἠξύναιτο ὁποσοδήποτε νὰ διαθρέψῃ ἡ Ἑλλάς, ὡς προσανατολισσοῦσα πρὸς τὸν ἀριθμὸν αὐτὸν τὸ ἐξαγωγικὸν καὶ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον. Λέγομεν δὲ «θὰ ἠξύναιτο» νὰ διαθρέψῃ, εἰδότες ἄφ' ἑνὸς οἱ ὅροι σήμερον κατέστησαν δυσμενεῖς ἕνεκα τῆς διεθνoῦς κρίσεως μετὰ τὸν πόλεμον, καὶ ἔρ' ἑτέρου ἢ μετανάστευσις πρὸς τὴν Ἀμερικὴν περιωρίσθη σημαντικώτατα ὁ πληθυσμὸς ἔμως τῆς Ἑλλάδος ἠύξηθη κατὰ 1.500.000 ἑμογενῶν προσφύγων. Ἡ θεομηνία τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς καὶ ἡ ἔλευσις τῶν ἀσελφῶν μας προσφύγων εὔρε τὴν Ἑθνικὴν μας Οἰκονομίαν ἀπαράσκευον νὰ δεχθῆ φυσικῶς ἀπρόδλεπτον αὔξησιν πληθυσμοῦ κατὰ 30 ο)ο, αὔξησιν, ἢ ὅποια σημαίνει, τοῦλάχιστον διὰ 10—15 ἔτη, ἀνάγκην μεγαλειέτας εἰσαγωγῆς, παθητικῶν δηλαδὴ τοῦ ἐμπορικοῦ μας ἰσοζυγίου ἀνευ ἀναλόγου ἀντιστοίχου ἐξαγωγῆς καὶ παραγωγῆς, πρᾶγμα τὸ ὅποιον θὰ ἠξύναιτο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς μεγάλας δυσχερείας καὶ νὰ ὑποιδιάσῃ σημαντικῶς τὸ «ἐπίπεδον διαίτης» ὁλοκληροῦ τοῦ Λαοῦ.

¹⁾ Σπ. Β. Κορώνη: «Πληθυσμὸς καὶ παραγωγή» ἐν τῇ περιοδικῇ «Ἑγγύς καὶ Ἄπω Ἀνατολή» ἔτος β', τεύχος β'. 1923.

ὑπὸ τὰς συνθήκας, ὑφ' ἧς εὐρισκόμεθα σήμερον. Ἐχ.μεν ἐν Ἑλλάδι πρωτοφανῆ «υπερπληθυσμὸν» ἐν σχέσει μὲ τὰς σημερινὰς πλουτοπαραγωγικὰς μᾶς δυνάμεις, καὶ ἡ κατάστασις αὕτη ἀπαιτεῖ σύντονον ἐργασίαν, καὶ ἐπὶ αὐξήσιν τῆς γεωργικῆς μᾶς παραγωγῆς καὶ τόνωσιν, ἐπαύξησιν μέχρις ἐκδιάρτου τῆς βιομηχανίας, ἥτις ὅ' ἀπορροφήσῃ μέγα μέρος τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ μᾶς. Δὲν εἶνε θεδαιῶς τοῦ παρόντος ν' ἀναπτύξωμεν, τίνι τρόπῳ θὰ γίνουσι ταῦτα. Πάντως διὰ τῆς τόνωσως τῆς γεωργικῆς μᾶς παραγωγῆς θὰ ἡδυνάμεθα π. γ. νὰ διπλασιάσωμεν τὸν πληθυσμὸν τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας (ἀπὸ 33 καὶ 29 κατοίκους κατὰ □ χιλιόμετρον εἰς 50 ἢ 60, ὅπως εἶνε π. γ. ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ). Πρὸς τοῦτο δὲ χρειάζεται μία ἐσκεμμένη, σοδρὰ γεωργικὴ πολιτικὴ καὶ συγκοινωνικὰ ἔργα. μεθοδικὸς ἐποικισμὸς μακρὰν πάσης μικροπολιτικῆς συμφεροντολογίας καὶ καλλιέργεια ὄχι μόνον δημογεωργικῶν ἀλλὰ καὶ ἄλλων πολυτεματέρων προΐόντων.

Ἄλλ' ἄ: ἔλθωμεν εἰδικώτερον εἰς τὸ θέμα μᾶς.

Εἶπαμεν, ὅτι ἀπ' ἐνὸς ὑπάρχει ὑπερπληθυσμὸς παρ' ἡμῖν ἐν σχέσει πρὸς τὰς σημερινὰς πλουτοπαραγωγικὰς μᾶς δυνάμεις, καὶ ἀπ' ἑτέρου, ὡς ἐτονίσκαμεν ἐν παρόρῳ, ὅτι ἡ πατρίς μᾶς εἶνε γενικῶς μία ἀπὸ τὰς μᾶλλον ερεφοτρόφους χώρας. Ἐν πρώτοις, ἀπὸ καθαρώς γεωργικῆς ἀπόψεως, θὰ ἡδυνάμετο νὰ ὑπάρξουν αἱ ἐξῆς τρεῖς δυνατότητες, ὅπως ἀνταποκριθῇ ὁ πληθυσμὸς μᾶς πρὸς τὴν ὑφισταμένην πλουτοπαραγωγικὴν κατάστασιν:

1 — Μειρολατρικὴ στάσις ἀπέναντι μᾶς αὐξήσεως τῆς γενικῆς θνησιμότητος καὶ εἰδικώτερον τῆς γεροντικῆς καὶ παιδικῆς ἡλικίας (τὰ «bouches inutiles» κατὰ τὴν σκληρὰν ἔκφρασιν τοῦ Bertillon).

2 — Ἀθρόα μετανάστευσις καὶ δὴ ἐξ ὄλων τῶν ἡλικιῶν καὶ κοινωνικῶν τάξεων.

3 — Ἐλάττωσις τῆς γονιμότητος.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ μὲν πρῶτον εἶνε εἰρηρῶν καὶ ἀπαίσιον, τὸ δὲ δευτέρον ὑπὸ τοῦς σημερινοῦς περιοριστικοῦς ἔρους σχεδὸν μόνον ἐν ἀσημάντῳ μοίρᾳ δυνατὸν, θὰ ἔμενον ὡς λύσις μόνον νὸ τρίτον, ἡ ἐλάττωσις τῆς γονιμότητος. Πράγματι δὲ ὑπῆρξεν, π. γ. ἐν Γερμανίᾳ, ἐπιστήμονες (ὡς ὁ Drosel κ.τ.λ.) συστήσαντες τὴν ἐλάττωσιν τῆς γονιμότητος δι' ἐν χρονικὸν διάστημα. Ἡ λύσις αὕτη θὰ ἦτο δι' ἐν ὀρισμένον χρονικὸν διάστημα καὶ δι' ἡμᾶς, συμφέρουσα, ἀλλ' ὑπὸ τὸν αὐστηρὸν μόνον ἔρον, ὅτι τὸ Κράτος θὰ ἐδίδεκε καὶ κατὰ τὰ ἄλλα τὴν ἐξὸν τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, ἀν ἐηλασῆ πρὸ παντὸς ἐπρόντιζε νὰ ἐλαττωθῇ ταυτοχρόνως καὶ ἡ θνησιμότης.

Παρ' ἡμῖν ὅμως παρατηροῦμεν μίαν φρικτὴν ἀκόμη θνησιμότητα,

και τὸ χειρότερον, ἀπαρχὴν ἑνὸς ἄλλου ἀπελπιστικῶ εἰδους ἐλαττώσεως τῆς γονιμότητος, προσερχομένης οὐχὶ ἀπὸ λόγους ἠθικῆς, ἐσκεμμένης ρυθμίσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τέκνων, ἀλλ' ἀπὸ λόγους σωματικῶ ἐκφυλισμοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔχουν τὸν λόγον μας. βραδέως ἀλλ' ἀσφαλῶς, εἰ ἀπαίσιτοι ἐξωτερικοὶ ὄροι τῆς ἐν γένει διαβιώσεώς του, ἡ φρικώδης και ἀνεπρκῆς διατροφή. ἡ ἐλονοσία, ἡ ρυματώσις κ.τ.λ. Ἀπαρχὰς τοῦ φαινομένου τούτου βλέπομεν εἰς πολλοὺς ἐπικισμοὺς προσφύγων, ἰδ' ἂν ἐν Μικεδονίᾳ. Δεδομένου λοιπόν, ὅτι ἡ θνησιμότης παρ' ἡμῖν εἶνε μεγίστη και θὰ ἐξακολουθήτη παραμένουσα ἐπὶ πολὺ ἀκόμη εἰς τὸ ἔξοον σημεῖον, και ὅτι ὁ λαός μας διατρέχει τὸν σοβαρώτατον κίνδυνον νὰ ἐκφυλισθῆ σὺν τῷ χρόνῳ, δίδει οὐδεμίαν φροντίς λαμβάνεται διὰ τὴν σωματικὴν του ἀναγέννησιν εἴτε ἐκ μέρους τοῦ Κράτους εἴτε ἐκ μέρους αὐτοῦ τοῦ ἔξοου ἕνεκα ἀμαθείας, εὐκόλως ἐννοοῦμεν ποῦ θὰ καταλήγομεν κάποτε, ἐὰν ἡλαττώμετο ἡ γονιμότης ἐστὼ και ἐπὶ ἐν ὀρισμένον χρονικὸν διάστημα μόνον.

Τὸ ζήτημα λοιπόν τοῦ «ὑπερπληθυσμοῦ» παρ' ἡμῖν δὲν πρέπει, ὅφ' εὖς ὄρους εὐστυχῶς διατελοῦμεν, νὰ ἐπιηρέστη τὴν γονιμότητα, πολὺ δὲ δικαίως και ὁ κ. Κορώνης δὲν ἐμίλει περὶ ἀνάγκης ἐλαττώσεως αὐτῆς. Ὑπερπληθυσμὸς τοῦ εἰδους, ἕπερ πικρυσιάζεται παρ' ἡμῖν, μόνον διὰ τῆς ἐργασίας τῆς Ἑθνικῆς Οἰκονομίας ζύνεται νὰ ἰσορροπηθῆ. Τούτου δὲ τεθέντος ὡς βασικὸν δεδομένον, δυνάμεθα νὰ θεωρηθῶμεν εὐτυχεῖς, ὅτι ἡ γονιμότης παρ' ἡμῖν εἶνε σχετικῶς εἰς καλὴν κατάστασιν, και ὅτι ὁ λαός μας δὲν ἐνεστερνίσθη ἀκόμη τὰς ἐκφυλιστικὰς τάσεις τῆς λεγομένης «προσωπικῆς ἐλευθερίας». Λέγω δὲ «ἀκόμη», δίδει ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῆς ὑπαίθρου χώρας μας, ἡ ὅποια και μόνη εἶνε ἡ ζωὴ και ἡ ἐλπίς τοῦ ἔθνους μας, εἰς τὰς πύλεις ἤρχισε νὰ παρατηρηταὶ ἀπὸ πολλοῦ ἡ ἀκατάσχετος τάσις πρὸς ἐλάττωσιν τῆς γονιμότητος και τὸ σύστημα τοῦ ἑνὸς ἢ τῶν δύο τέκνων.

Ἐν κάσῃ περιπτώσει, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ πληθυσμοῦ παρ' ἡμῖν, μίαν μόνον ὁδὸν δυνάμεθα ν' ἀκολουθήσωμεν: κατ' ἀνάγκην θὰ στραφῶμεν πρὸς τὴν θνησιμότητα, τὴν ὁποῖαν δυνάμεθα νὰ ἐπιηρέασωμεν διὰ τῆς Κεινωνικῆς Πολιτικῆς και Κοινωνικῆς Ὑγιεινῆς και Προνοίας.

Βεβαίως εἰς τὸ ζήτημα τῆς διαδρομῆς τῆς καμπύλης τῆς γενικῆς θνησιμότητος σπουδαῖον ρόλον παίζει ἐν πληθυσμῷ τινὴ ἡ κατανομή αὐτοῦ κατὰ ἡλικίας, ὅπως και ἀντιστρέφως ἡ τελευταία ἐπιηρέαζει τὴν θνησιμότητα. Ἀκριβῶς δὲ ἡ κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ δὲν εἶνε πλέον φυσιολογική παρ' ἡμῖν και ἕνεκα τῶν μακροχρονίων πολέμων μας, εἰτινες ἀνέσκαψαν τὰς τάσεις τῶν παραγωγικῶν ἡλικιῶν τῶν ἀρρένων, και ἕνεκα τοῦ ἀδελφοῦ προσφυγικῶ κόσμου, ὅστις προστεθεὶς εἰς τὸν

κληθυσμόν μας, δὲν τῦξῃσεν ὁμοιομόρφως ἕλας τὰς ἡλικίας. Ὡς ἐκ τούτου ὁ κληθυσμὸς μας δὲν παρουσιάζει, ὡς πρὸς τὴν κατανοήν κατὰ ἡλικίας, τὸ κανονικὸν σχῆμα τῆς πυραμίδος καὶ ἡ διαδρομὴ τῆς θνησιμότητος συνεπὲς εἶνε ἀντιφυσιολογική. Μόνον δὲ εἰς τῆς διατηρήσεως τῆς γονιμότητος, εἷς εἶνε σήμερον, καὶ πρὸ παντός διὰ τῆς καταπολεμήσεως τῆς θνησιμότητος θὰ συνθῶμεν νὰ ἐπανεέλθωμεν εἰς τὸ κατὰ φύσιν.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν γονιμότητα εἴσομεν ἀνωτέρω τὴν τάξιν τῆς ἐλαττώσεώς της καὶ πρὸ παντός ἐτονίζωμεν τὸν ἕτερον κίνδυνον τοῦ σωματικοῦ ἐκφυλισμοῦ. τὸν ὁποῖον μόνον ἡ Κοινωνική Ὑγιεινὴ θ' ἀποτρέψῃ. Ὡς πρὸς τὴν θνησιμότητα δὲ τονίζωμεν εἰς ἀκόμη εὐρισκίμεθα εἰς χαώδη, βάρβαρον καταστάσιν. Οὐχὶ μόνον τὸ ἀνθρωπίνως δυνατὸν κατώτατον ἔριον τῆς θνησιμότητος ἐν ἐφθάσαμεν, ἀλλ' εἴτε καὶ τὸ φυσιολογικόν! Δὲν ἔχομεν δὲ οὐδεμίαν ἐπίσημον ἀπέδειξιν σοδαράν, ὅτι ἡ θνησιμότης κατῆλθε καὶ παρ' ἡμῖν, ὅπως ἀλλαχού. ἔστω καὶ σχετικῶς, καθότι τὸ Κράτος οὐδεμίαν προσπάθειαν κατέβαλε πρὸς τούτο καὶ οὐδε ἀποτελεσθῆναι ἀπολογηθῆναι διὰ τῆς δημοσιεύσεως σοδαρῶν στατιστικῶν πληροφοριῶν. Τὸ λυπηρότερον δὲ εἶνε, ὅτι καὶ ἡ ἀκολουθηθεῖσα ὁδὸς ἦτο ἡ πλέον μωρὰ καὶ ἄστοχος, ἀντικειστημονική μὲν, ἀλλὰ συνεπῆς πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν ἀντιλήψιν, εἰς Ὑγιεινὴ εἶνε ἡ καταπολέμησις τῶν λοιμωδῶν νόσων μόνον!

Ἐν λάβωμεν ὑπ' ὄψει, εἰτι παρ' ἡμῖν ἡ γενικὴ θνησιμότης εἶνε 28—30 ‰ ἐνφ ἐν Ἀγγλίᾳ π.χ. 12 ‰. τότε βλέπομεν, τί κολοσσιαία ἀκόμη ἐργασία ὑπολείπεται, ἀλλὰ καὶ τί ἀπάνταστος ἐθνικὸς πλοῦτος, εἰταν κατορθώσωμεν νὰ ρίψωμεν τὴν θνησιμότητα τοῦλάχιστον εἰς τὸ ἡμῶν. Ὅτι δὲ τούτο εἶνε ἀν ἔχει εὐκολον ἀλλὰ πάντως κατορθωτόν, ἀντιλαμβάνομεθα ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν αἰτιῶν τῆς κλίσεως τῆς καμπύλης τῆς θνησιμότητος εἰς τὰ διάφορα πεπολιτισμένα Κράτη. Καὶ εἰς ταῦτα, ὅπου ἡ θνησιμότης κατῆλθε καταπληκτικῶς, δὲν κύουον ἐξαιτίας τὴν ἐργασίαν τῆς Ὑγιεινῆς, ὑπάρχει δὲ ἡ βεβαιότης, ὅτι ἡ θνησιμότης θὰ κατέλθῃ καὶ περαιτέρω, κυρίως ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τῶν βρεφῶν καὶ παιδῶν, καὶ τῆς φυματιώσεως. Παρ' ἡμῖν, ὅπου ἡ ἀμάθεια ἀποτελεῖ τὸν κύριον συνεργόν τῆς μεγάλης θνησιμότητος, θὰ εἴχομεν νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς οὐντιονον ἐργασίαν ὑπὲρ τῶν βρεφῶν, ἀλλὰ κυρίως ὑπὲρ τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας, τῆς ὁποίας ἡ ἰδικαιολογήτως μεγάλη θνησιμότης εἶνε τὸ πλέον ἀξιοθρήνητον μνηστύριον τῆς ἀμαθείας τῆς Ἑλληνικοῦ μητρός. Ἐπειτα ἐρχεται τὸ κεφάλαιον τῆς φυματιώσεως καὶ ἐλονοσίας, καὶ τέλος αἱ διάφοροι ἐπιδημικαὶ καὶ ἐνδημικαὶ νόσοι. Ὅλα ταῦτα εἶνε μία κολοσσιαία ἐργασία, ἥτις, μεθελικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς ἐπιτελουμένη, θὰ ρίψῃ καὶ παρ' ἡμῖν τὴν θνησιμότητα εἰς μέγαν βαθμόν, καὶ θὰ συμ-

βάλη, δοθησομένη και από την καλήν γενιμότητα του λαού της υπαίθρου χώρας μας, εις την αύξησιν του πληθυσμού μας, του οποίου έχομεν τόσην ανάγκην μετά την έθνικήν καταστροφήν.

Έν παρόσῳ τονίζω, ότι ο γενικός αριθμός θνησιμότητας και έν γενεί η θνησιμότης δέν δύνανται να χρησιμοποιήσῳ ως ο μόνος δείκτης της ευημερίας και του πολιτισμού ενός Έθνους, και άπ' αυτής δ' άκόμη της άπόψεως κλασικόν παράδειγμα είνε η χώρα μας. Η μαθητική π.χ. ηλικία, ήτις κατά τα έλλα έχει την μικροτέραν θνησιμότητα, δέν δύνανται να θεωρηθῆ ύγειής, άρ' ού τά 30 ος των μαθητῶν του Κράτους μας είνε έρθεοπεδικώς άσθενείς! Έπειτα πώς θά ήδύνατο να άκληφθῆ ύγειής εις λάος, έστω και με μικράν γενικήν θνησιμότητα, όταν ένεκα τῶν έξωτερικῶν λόγων βάναι πρός σημαντικόν έκφυλισμόν; Βλέπομεν λοιπόν πῶσῳ σπουδαία και έθνοφαλής εργασία όφείλει να έπιτελεσθῆ, εργασία, ήτις δέν πρέπει να έκλαμαράνη την Έγχειρήν ως άποτροπήν μόνον του θανάτου, άλλα ως άναγέννησιν σωματικῆν ολοκλήρου του Λαού, ο όποιος έν τῇ ζωτικότητι του τότε θά δύνανται να προάγεται και ποσοτικῶς και ποιοτικῶς, θά δύνανται να καθέξη και πρό πάντων να δικτηρήσῳ την έμπρέπουσιν αὐτῷ θέσιν έν τῇ οίκογενεία των πετολιτισμένων Κρατῶν.

Ἀθήναι, Ἰούλιος 1925.